

ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОГО СТАНУ ВІДКРИТИХ МІСЬКИХ ПРОСТОРІВ У ПОРУШЕНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

В статті розглянуто поняття відкритого міського простору у нормальному та порушеному середовищі, проведено аналіз міст Донбасу, на території яких розташована найбільша кількість порушень у вигляді териконів, визначено особливості розміщення, териконів та їх груп у структурі міста.

Ключові слова: відкритий міський простір, терикон, порушене середовище.

Актуальність теми. На території України є значка кількість порушених земель. Ці порушення викликані різними чинниками. Основними з яких є діяльність підприємств вугільної промисловості, металургійної промисловості, переробної промисловості, природні порушення різного типу та порушення від звалищ твердих відходів. Найбільша кількість порушених територій знаходиться в місцях видобутку корисних копалин. На території України такими місцями є Львівська, Донецька, Луганська та Дніпропетровська області. Останні три області утворюють собою Донецький кам'яновугільний басейн, де й зосереджено основну частку порушених територій нашої країни. Класифікація порушених земель дуже широка. Але головними порушеннями Донбасу є відвали відпрацьованих порід – терикони. Наявність таких порушень не тільки різко погіршує санітарно-гігієнічні умови розташованих поруч районів, але і обумовлює подрібненість та неекономічність архітектурно-планувальних рішень, необхідність відчуження земель, перетворень та зазвичай – знищення природних ландшафтів. До недавнього часу, містобудівники, як правило, відмовлялись від освоєння порушених територій, навіть розташованих впритул до міських утворень, розміщуючи нові селищні райони за межами залягання корисних копалин на відстані 10-15 км від існуючої селищної та промислової зон. Внаслідок таких рішень виключалась компактність міста, збільшувалась протяжність та вартість інженерних комунікацій, а порушені території на довгий час залишались в їх колишньому стані [3].

Постановка проблеми. Територія Донбасу має багато проблем зумовлених промисловістю. Головним чином це напружена екологічна та складна містобудівна ситуація регіону, де можна виділити такі основні недоліки:

- наявність великої кількості порушених територій в структурі міста;
- розчленованість міського середовища різного виду комунікаціями;
- хаотичність функціонально-планувальної структури;

- погіршення екологічної ситуації;
- критично мала кількість зелених зон на даній території [7].

Ці недоліки можна усунути шляхом вирішення в структурі міст відкритих міських просторів, тим паче, що історично склалась ситуація, в якій об'єкти вугільної промисловості являються містоутворюючими, тобто навколо них створювалась та формувалась насичена техногенна структура [6]. Між тим, освоєння незручних земель в межах міста дозволяють у багатьох випадках компактно забудувати місто, не займаючи для потреб забудови сільськогосподарські території і в той же час покращити планувальну структуру міста у відповідності із сучасними містобудівними принципами [5].

Мета статті. Метою статті є характеристика сучасного стану відкритих міських просторів, що включають в себе порушену територію, встановлення основних особливостей їх формування.

Основний текст. Більшість архітектурних проектів має у своєму складі рішення різного роду площ, вулиць, паркових ансамблів, житлових територій тощо. Іноді такі рішення розробляються як самостійна тема, в інших роботах вони служать основою композиції громадських та промислових споруд. Але в усіх випадках це специфічні об'єкти проектування – відкриті міські простори, до яких відносяться найрізноманітніші просторові ситуації, які повністю або частково не мають огорожень (стін) та покриттів, і тому безпосередньо піддаються прямим природо-кліматичним чинникам (вітер, опади, температура повітря і т.д.). Розрізняють ландшафтні (природні) відкриті простори (сільськогосподарські території, парки, акваторії тощо), міські (вулиці, площі, житлові двори тощо), спеціальні відкриті споруди (стадіони, технічні площадки).

Ці простори призначені для таких видів діяльності, де пряма дія погодних умов необхідна або ж не являється сильною завадою (сільськогосподарські території, рекреаційні зони, вулична транспортна мережа тощо). Разом з тим у середовищі населених пунктів, перш за все у містах, вони являються необхідним доповненням до "закритих" інтер'єрів будівель та споруд, оскільки забезпечують втрачену в інтер'єрах зв'язок людини з природою.

В теорії та практиці проектування для цього об'єкту немає усталеного терміну. Його називають "фрагмент міського середовища", "урбаністичний простір", "зовнішній міський простір", "міський ландшафт", "міський інтер'єр", "містобудівний ансамбль" тощо. Кожен із цих термінів визначає явище зі своїх позицій, однак їх зміст у певному контексті завжди зрозумілий. Найбільш широкими рамками володіють три з них: відкриті (міські) простори, "міське середовище" та "міський інтер'єр", оскільки

точніше інших визначають "середову" сутність об'єкту.

"Будь-яка споруда бере участь у створенні двох просторів: внутрішнього, який повністю визначається архітектурним витвором, та зовнішнього, або урбаністичного простору, яке заключається між цим витвором та іншими, тими що поруч... Архітектурний простір ми продовжуємо відчувати у місті, на вулицях і площах, у перевулках та парках, на стадіонах та скверах – скрізь, де творчість людини зорво обмежена якимись завісами, чи то стіни будівель, чи ряди дерев, чи синь моря".

Сказане дозволяє уявити сутність поняття "міський простір" – це цілісно, такий, що сприймається зсередини, конкретний фрагмент відкритого архітектурного простору, в якому частина реальних огород (плафон, стіни) замінені умовними (небосхил, панорама і т.д). Розвитком цього терміну є поняття "міське середовище" – як єдність архітектурних властивостей цих фрагментів з їх характерним предметним наповненням та емоційним забарвленням. Це вулиці, площі, житлові двори, бульвари, промтериторії і т.д., що володіють властивостями середовища, тобто обжиті, освоєні громадянами, такі, що забезпечують "місцеві" види міської діяльності. Сукупність цих фрагментів, що складаються у міське середовище в цілому, визначає образ життя всього міста [1].

Ще одне визначення міського простору дає Демідова Е.В., як територіально відокремленого простору життєдіяльності людей, пов'язаного спільністю місця проживання і міського способу життя, що включає в себе багатогалузевий господарський комплекс, конкретну історико-культурну спадщину, а також певний планувально-архітектурний устрій території. В "Ілюстрованому словнику-довіднику" є кілька визначень міського середовища: специфічне уявлення про місто як антиподі природного або сільського середовища, символ "міського" образу життя в умовах глобального процесу урбанізації; сукупність відкритих та закритих просторів міста; різного виду фрагменти відкритих просторів міста з їх характерним предметним та емоційним забарвленням [4].

В порушеному міському середовищі майже всі відкриті міські простори мають в своєму складі порушену територію. Тому слід дати визначення відкритого міського простору, що містить порушену територію – це незабудоване міське середовище, яке може включати в себе площі, вулично-транспортну мережу, водну поверхню, зелені зони і сприятливо впливати на загальний вигляд міста, його естетичну, екологічну та містобудівну ситуацію.

Найбільш характерними порушеннями Донбасу є терикони. Слід зауважити, що всі порушені території у вигляді териконів мають навколо себе достатньо велику площу земель, котрі ніяк не використовуються. Ці відкриті міські простори (ВМП) порушених територій слід розглядати як

перспективні території, рекультивація яких відкриває нові можливості їх використання. Для аналізу було обрано 10 міст даного регіону, на території яких розташована найбільша кількість порушень даного типу, а саме: Донецьк, Макіївка, Горлівка, Шахтерськ, Торез, Стаханов, Алчевськ, Лисичанськ, Красний Луч, Перевальськ (рис. 1).

Проведений аналіз супутникової зйомки території обраних міст Донбасу дає змогу підрахувати загальну кількість териконів на даній території. Вона складає 263 терикони. Крім того поділ міста на 4 зони – центральну, серединну, периферійну та заміську – дозволяють відстежити закономірність розташування териконів в структурі міста. Центральна планувальна зона охоплює центральні райони міста. «Серединна зона» включає райони масової забудови 50–70-х років, часткову забудову будинками садибного типу з невеликими присадибними ділянками.

Периферійна зона включає райони, забудова яких в основному здійснювалася в останні десятиріччя і складається із забудови житловими кварталами багатоповерхівок з окремою від загальноміської інфраструктурою. Заміська зона представлена окремими сельбищно-виробничими утвореннями, розташованими в приміському поясі [2].

В ході аналізу було встановлено, що найхарактернішими відкритими просторами, які включають в себе порушену територію є наступні:

- відкриті простори, що розміщені в периферійній зоні міста;
- відкриті простори, що включають в себе поодинокий терикон;
- відкриті простори, що знаходяться серед індивідуальної житлової забудови.

Аналіз повної картини сучасного стану відкритих міських просторів Донбасу, що включають порушену територію та окремих міст з найбільшою кількістю найхарактерніших порушень допоміг визначити основні особливості формування відкритих міських просторів у порушеному середовищі.

Встановлено особливості розміщення відкритих міських просторів, що включають порушену територію, у структурі міст Донбасу (табл. 1.):

- у центральній зоні міста розміщення ВМП переважно в зелених зонах;
- у серединній зоні міста ВМП в основній своїй масі розміщуються в зоні індивідуальної житлової забудови;
- у периферійній зоні міста розміщення ВМП тяжіє до індивідуальної житлової забудови;
- у заміській зоні основна маса ВМП зосереджена в житловій зоні.

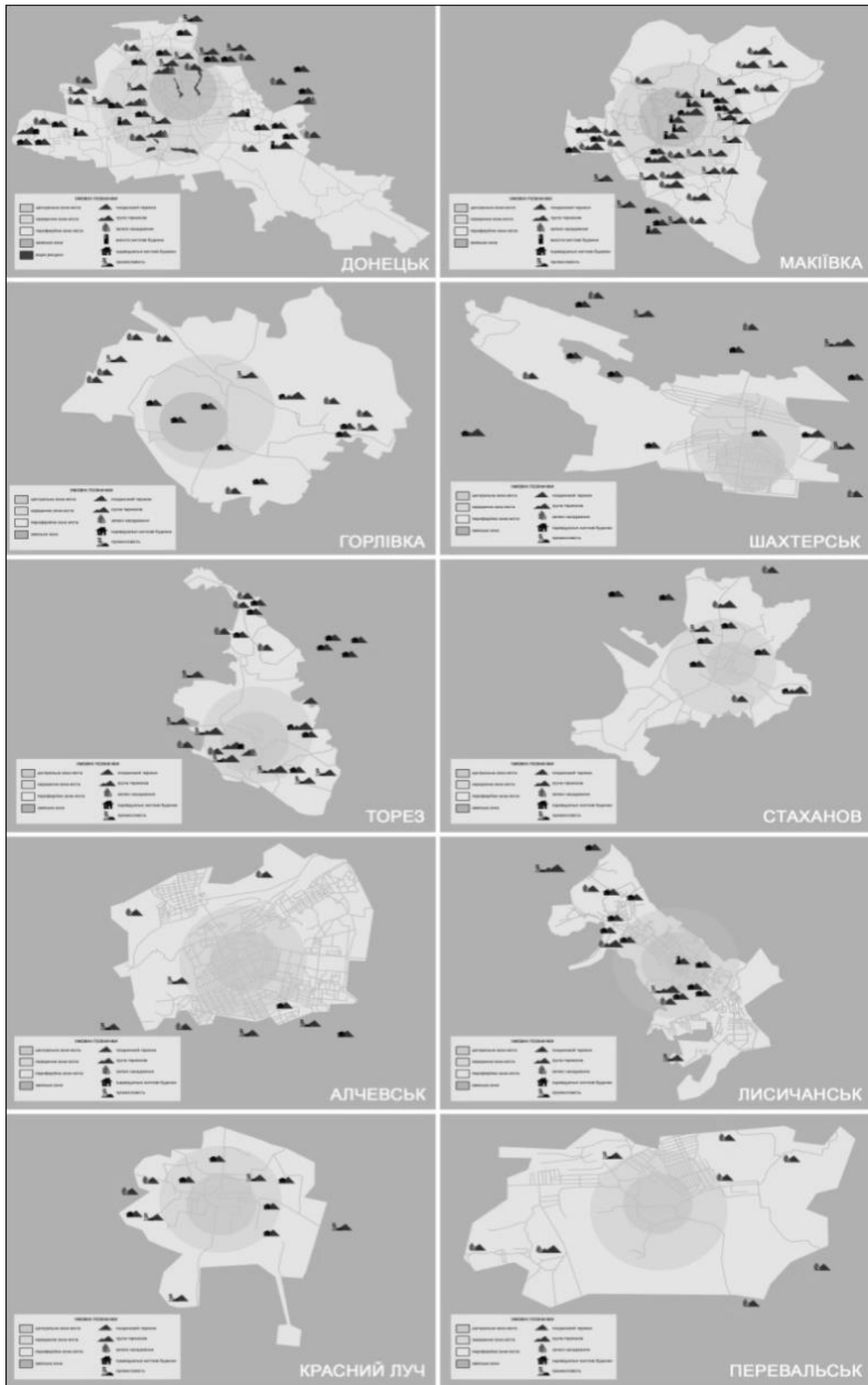

Рис. 1. Аналіз міст Донбасу на предмет розміщення ВМП, що включають порушену територію, у структурі міст

Також з проведеного аналізу можна зробити висновок щодо розміщення поодиноких териконів та їх груп в структурі обраних міст. Встановлено, що в основному на території проаналізованих міст знаходяться поодинокі терикони. Групи териконів мають місце у всіх зонах міст, найбільше їх у периферійній частині, найменше – у центральній (табл. 2).

Таблиця 1.

Особливості розміщення ВМП у структурі міст Донбасу

				
				
				
				
	Центральна зона міста	Серединна зона міста	Периферійна зона міста	Заміська зона

Таблиця 2.

Особливості розміщення териконів та їх груп у структурі міст Донбасу

				
				
	Центральна зона міста	Серединна зона міста	Периферійна зона міста	Заміська зона

Висновки. Отже, аналіз сучасної планувальної структури містобудівних утворень Донбасу дозволив виявити особливості формування відкритих міських просторів й порушеному середовищі. Перш за все слід зазначити, що розташування порушених територій нерозривно пов'язане з історичним розвитком населених пунктів на території даного регіону, природними умовами та закономірностями формування вугледобувної промисловості. Проте кожна з зон міста, як виявило дослідження, теж має свої особливості формування відкритих міських просторів.

Центральна зона, яка охоплює центральні райони міста і має своє історичне ядро, має найменшу кількість порушених територій у порівнянні з іншими зонами міста. Тут в основному розташовані поодинокі терикони у зеленій зоні (мають місце випадки розміщення в центральній зоні міст груп териконів, але таких випадків дуже мало.) Дані порушені території є історично сформованими і являються у даній структурі домінантами. Щодо

реабілітації порушеного міського середовища, то у межах центральної зони міст безумовно повинні здійснюватись в основному роботи по благоустрою, збереженню, озелененню та відновленню існуючої ситуації.

У серединній планувальній зоні міст Донбасу переважають відкриті міські простори, що включають у себе поодинокі терикони та значну кількість груп териконів. Їх розташування тяжіє до районів масової забудови 50-70-х років, частково до забудови будинками садибного типу з невеликими присадибними ділянками. Порушені території, присутні в даному випадку підлягають комплексній рекультивації і системному містобудівному використанню.

Периферійній зоні міста характерна розчленованість просторів, тут переважають відкриті міські простори з поодинокими териконами та їх групами, що утворюють взаємопов'язану систему відкритих міських просторів. У таких умовах з'являється можливість організовувати простори прилеглих територій порушених земель, створювати нову ефективну систему відкритих міських просторів, що робить такий стан речей можливим для найбільш активного містобудівного використання. Слід зазначити, що така ситуація є найхарактернішою для міст Донбасу. Зазвичай у периферійній зоні міст розміщено території для перспективної забудови. Ця функція залишається актуальною при реабілітації міського середовища даної зони. Щодо рекультивації порушених територій, то тут найдоцільнішим являється ландшафтно-рекреаційний напрям.

Заміська зона має у своєму складі досить малу кількість відкритих міських просторів, що містять порушену територію. В основному вони розміщені серед окремих сельбищних утворень і мають в своєму складі поодинокий терикон. Досить рідко зустрічаються групи териконів. Тому дані відкриті простори слід розглядати як потенційні території для озеленення та використання їх у рекреаційних цілях.

Список використаних джерел

1. Ефимов А.В. Дизайн архитектурной среды: Учеб. для вузов - М.: Архитектура-С, 2006. [с. 160-165].
2. Кравченко О.В. Особливості формування відкритих міських просторів, що містять порушені території, в планувальній структурі містобудівних утворень Донбасу // Сучасні проблеми архітектури та містобудування – К.: КНУБА, 2010. [с. 237].
3. Лазарева И.В. Восстановление нарушенных территорий для градостроительства - М.: Стройиздат, 1972. [с. 4].

4. Минерин Г.Б., Шимко В.Т. Дизайн. Иллюстрированный словарь-справочник - М.: Архитектура-С, 2004. [с. 87].
5. Найфельд Л.Р., Тарасов Н.А. Освоение неудобных земель под городскую застройку - М.: Стройиздат, 1968. [с. 4].
6. Смирный М.Ф., Зубова Л.Г., Зубов А.Р. Экологическая безопасность терриконовых ландшафтов Донбасса: Монография. - Луганск: Изд-во СНУ им. В.Даля, 2006. [с. 6].
7. Таболина Т.В. Методика архитектурной реабилитации городской среды Донбасса, включающей нарушенные территории (Диссертация) – Харьков, 2005. [с. 7].

Аннотация

В статье рассмотрены понятия открытого городского пространства в нормальной и нарушенной среде, проведен анализ городов Донбасса, на территории которых расположено наибольшее количество нарушений в виде терриконов, определены особенности размещения, терриконов и их групп в структуре города.

Ключевые слова: открытое городское пространство, террикон, нарушенная среда.

Annotation

The article represents the notions of open city space in normal and disturbed environments. The article shows the analysis of Donbas cities within which there can be observed the biggest amount of disturbances represented in forms of terricons. The peculiarities of their allocation are distinguished along with terricon types and their groups within the city structure.

Key words: open city space, terricon, disturbed environment.